Попов В.Ю.,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту ім. Й.С. Завадського
Національного аграрного університету

ОСНОВНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВИХ МЕХАНІЗМІВ РОЗПОДІЛУ В УКРАЇНІ

Розглянуто вихідні положення й теоретичні засади розподілу доходів в Україні. Проаналізовано фактичний стан розподілу пропорцій між витратами і доходами власників праці й капіталу. Обґрунтовано напрями вдосконалення фінансових механізмів подолання диспропорцій у розподілі результатів виробничої діяльності між власниками основних виробничих факторів української економіки.

The author scrutinizes the initial provisions and theoretical principles of distributing incomes in Ukraine; analyzes the real state of distributing proportions between expenditures and the incomes of labor and capital owners; and formulates directions for improving financial mechanisms of eliminating disproportion in the distribution of production activity results among the owners of production factors in the Ukrainian economy.

Конституційне положення, відповідно до якого "держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки"[1], реалізується через фінансовий механізм розподілу. Ця вимога прямої законодавчої дії демонструє фундаментальне спрямування державної політики на економічне зростання й розвиток, утілення її в сучасних українських реаліях неможливе без встановлення відповідних науково обґрунтованих орієнтирів удосконалення національної фінансової системи. Зміни характеру, принципів та форм прояву фінансових зв'язків у виробництві й споживанні зумовлені тим, що положення, за якого "...розподіл доходів визначається попитом та пропозицією"[2], досягається шляхом подолання стану, за якого "...розподіл, як і виробництво, здійснюється планомірно"[3]. Цілковита відсутність історичних прикладів і значна розгалуженість теоретичних суджень щодо здійснення такого переходу зумовлюють унікальність цієї проблематики.

Вивчення механізмів накопичення й розподілу власності, її захисту та ефективного використання дало поштовх розвиткові економіки як окремої галузі знань. Від Т. Мальтуса і Д. Рікардо до К. Маркса і Дж.Б. Кларка питання характеру та принципів розподілу суспільного продукту розглядаються з різних позицій, подекуди під протилежними кутами зору. З одного боку, доводиться самодостатність ринкових механізмів регулювання, а з другого — неможливість

[1] Конституція України // Вісник Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — С. 13.

[2] *Хейне Пол.* Экономический образ мышления. — Пер. с. англ. — М.: Изд-во "Новости" при участии изд-ва "Catalaxy", 1991. — С. 357.

[3] Политическая экономия. Словарь / Под ред. *М.И. Волкова* и др. — М.: Политиздат, 1983. — С. 381.

© Попов В.Ю., 2007

забезпечення поступального розвитку без запровадження системи цілеспрямованого державного впливу. Багаторічний досвід виконання розподільних функцій в умовах цілковитого державного диктату не дає однозначної відповіді на питання припустимого ступеня економічно виправданого адміністративного втручання у взаємодію власників виробничих факторів. У фокусі дискусії незмінною залишається розв'язання дилеми досягнення такого стану виконання розподільних функцій, за якого забезпечується економіко-політична стабільність соціальної організації суспільства, здійснюється його прогресивний розвиток. Встановлення інституціональних засад надання права власності юридичним і приватним особам в Україні з відчуженням державного майна є важливим, але далеко не достатнім елементом затвердження ринкових господарських відносин. Володіння фінансово-матеріальними та іншими цінностями є лише передумовою отримання користі, яка досягається в межах господарського процесу створення доданої вартості[4].

В сучасному суспільстві відтворювальний цикл ґрунтується на поєднанні виробничих факторів, які належать різним суб'єктам власності. Фінансові механізми регулювання відносин суб'єктів господарювання визначають ступінь відповідності частини внеску власника фактора у виробничий процес тій частці наново створеного продукту, яка розподіляється на його користь. Інституційні передумови дотримання цієї вимоги є вагомим чинником досягнення граничної продуктивності виробничих процесів, джерелом погодження інтересів визначальних груп суспільства і об'єктивним підґрунтям забезпечення поступального розвитку економіки загалом.

Мета статті полягає у висвітленні теоретико-методологічних аспектів встановлення цільових орієнтирів удосконалення фінансових механізмів розподілу в реаліях структури ВВП української економіки. У межах цієї публікації розв'язуються такі завдання:

— дослідження зміни пропорцій розподілу факторів у структурі ВВП;

— дослідження динаміки складових виробничої ефективності на одиницю продукції;

— побудови багатоваріантних теоретичних моделей врівноваження системи розподілу;

— модельний аналіз цільових орієнтирів зміни структури ВВП;

— окреслення цільових орієнтирів удосконалення фінансових механізмів розподілу.

Окреслені пропозиції щодо подолання виявлених диспропорцій та усунення чинників дестабілізації розподільних відносин мають на меті визначення основ переходу до динамічного розвитку і наближення моделі формування ВВП до європейських стандартів.

---

[4] *Євнух О.* Оцінка нерухомості в Україні // Фінанси України. — 2006. — № 6. — С. 86—99.

Потрясіння, які перманентно спостерігаються в новітній Україні, є наслідком порушення класичних законів економіки — як універсальних положень, так і аспектів соціально-економічної статики й динаміки. Забезпечення поступального економічного зростання та розвитку макросистеми державного рівня потребує інституціональної підтримки захисту інтересів основних груп власників. Прерогатива економічних важелів здійснення функцій розподілу спонукає до розкриття не стільки суто соціальних його витоків і наслідків (що є вкрай важливим елементом дослідження для науковців відповідного профілю), скільки сутнісних аспектів дії механізмів фінансового регулювання. Відмежовуючись від юридичної площини цього питання і керуючись позиціями функціонального підходу, можна твердити, що баланс у розподілі досягається за умови, коли у виробничому процесі кожна функція (вид діяльності) винагороджується пропорційно витратам. Наявність факторів, інтенсивність та раціональність їх використання у процесі виробництва визначають кінцевий результат, а частка кожного фактора у виготовленні благ (розподіл) забезпечує його власнику економічний ефект (обмін) і можливість задоволення споживчих запитів з розширенням виробничого циклу. Невідповідність винагород витратам у виробничому циклі пригнічує економічну активність, що за багаторазового повторення спричиняє дисбаланс економічної системи загалом.

Дія неврівноважених фінансових механізмів розподілу має різне змістове наповнення і джерела економічних порушень за групами власників основних виробничих факторів. Винагорода, неадекватна витратам зусиль найманих працівників, унеможливлює повноцінне відтворення робочої сили, створює соціальну напругу. Дефіцит сімейного бюджету, спричинений неузгодженістю оплати праці й прожиткового мінімуму, підриває фізичне і психічне здоров'я, призводить до скорочення споживчого ринку, що є чинником стагнації економіки в цілому[5]. Порушення при перерозподілі доходів власників капіталу перешкоджає його інноваційному відновленню[6]. Невиправдана плата за користування надрами виснажує природні ресурси, забруднює навколишнє середовище й створює потенційну загрозу екологічних катастроф[7]. Обмеження в розподілі доходу від реалізації підприємницького потенціалу змушує підприємця скорочувати виробництво, вдаватися до тіньових схем, переходити до розряду найманих працівників, залишати обрану галузь і власну країну[8]. Як свідчать наведені при-

---

[5] *Пасхавер Б.* Сучасний стан продовольчої безпеки // Економіка України. — 2006. — № 4. — С. 43—50.

[6] *Данилишин Б., Чижова В.* Науково-інноваційне забезпечення сталого економічного розвитку України // Економіка України. — 2004. — № 3. — С. 4—11.

[7] *Андріївський І., Коржнєв М., Пономаренко П.* Гірничо-геологічні та економічні фактори диференціації нормативів плати за користування надрами // Економіка України. — 2006. — № 3. — С. 40—46.

[8] Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році. — К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2005. — С. 114—116.

клади, жоден із власників виробничих факторів в Україні не захищений від непропорційного розподілу прав власності на виробничі фактори і на результати господарської діяльності.

Неможливість приведення до повної відповідності всього розмаїття статистичних параметрів щодо різних власників виробничих факторів за різними видами економічної діяльності спонукає до пошуку узагальнювальної методики дослідження. Завдання полягає у встановленні принципових засад досягнення балансу між кількістю вкладених факторів (ступенем експлуатації) і доходом, який одержують їх власники у процесі суспільного відтворення. Для виміру і системного аналізу цього балансу потрібне застосування конкретних кількісних показників, логіка встановлення яких базується на засадах функціонального підходу.

Кожна група власників факторів виконує у процесі виробництва певні функції. Власники фактора "праця" (наймані працівники) у процесі виробничої діяльності забезпечують джерела власного існування шляхом реалізації наявних знань, умінь і навичок. Власники капіталу підтримують свій ресурс у робочому стані, поповнюють фінанси для розширеного оновлення виробничого циклу. Підприємець витрачає інтелектуальний ресурс на системний і цілеспрямований пошук нових видів продукції, способів її виготовлення, джерел сировини, ринків збуту для отримання винагороди від інноваційної комбінації факторів праці і капіталу.

Наведені алгоритми взаємозв'язку функцій власників факторів відповідним чином відображаються у структурній моделі формування ВВП за витратами і доходами. Винагороду найманих працівників відображає позиція "оплата праці найманих працівників", прибуток підприємців і дохід власників капіталу — позиція "валовий прибуток, змішаний дохід". А співвідношення між цими позиціями дає уявлення про первинний розподіл результатів виробничої діяльності. Податки й субсидії на виробництво та імпорт формують основу вторинного перерозподілу.

Таким чином, на збалансованість витрачених факторів та отриманих їх власниками результатів вказує зіставлення двох груп відповідних пропорцій праці й капіталу у структурі ВВП: за витратами — співвідношення зарплатомісткості й фондомісткості виробленої продукції; за доходами — співвідношення заробітної плати найманих працівників і валового прибутку, змішаного доходу.

Методологічна перевага запропонованого підходу використання не абсолютних, а відносних параметрів дає можливість здійснення неупередженої макроекономічної діагностики виконання розподільних функцій на рівні структури ВВП. Аналіз фактичних даних свідчить, що протягом усього досліджуваного періоду пропорція розподілу витрат факторів (праці до капіталу) була у середньому в 2,5 разу вище, ніж пропорція доходів, отриманих власниками цих факторів (табл. 1). Як бачимо, баланс між витратами факторів і результатами, які вони приносять

Таблиця 1. **Пропорції розподілу використання факторів у структурі ВВП України**[9]

Рік	Зіставлення розподілу факторів праці й капіталу	
	за витратами	за доходом
1990	2,01	1,38
1991	1,94	1,32
1992	2,54	1,07
1993	1,88	0,71
1994	2,13	0,92
1995	2,88	1,16
1996	3,69	1,58
1997	4,01	1,52
1998	3,75	1,47
1999	3,42	1,16
2000	2,94	1,03
2001	2,66	0,95
2002	2,77	1,09
2003	2,31	1,06
2004	2,02	1,03

власникам, не дотримується. Ступінь неврівноваженості розподілу витрат і доходів у структурі ВВП України відповідає характеру загальної макроекономічної динаміки. На це вказує значне розширення "коридору розриву" між пропорціями витрат і доходів у 1990—1997 роках (від 2,01/1,38 до 4,01/1,52) з тенденцією до вирівнювання в наступні періоди.

Дослідження динаміки розриву між пропорціями витрат і доходів свідчить, що найменше значення — у 1990—1991 роках (0,62), на початку переходу до ринку, а найбільше — у 1996—1999 роках (2,49), у період економічного спаду (скорочення ВВП, гіперінфляція). У фазі економічного піднесення спостерігається наближення до збалансованого рівня розподілу доходів (від 1,52 до 1,03) при зменшенні диспропорцій у витратній складовій (від 4,01 до 2,02) у 1997—2004 роках відповідно. Співвідношення доходів власників факторів у структурі ВВП коливалося менше — від 0,77 у 1993-му до 1,58 у 1996 році. Та розбіжність між витратами і доходами для власників фактора праці незмінно вища, ніж для власників капіталу.

Дослідження пропорцій витрат на виготовлення продукції свідчить, що найбільш низькою зарплатомісткість була у 1993 році (16,22 коп./грн), а фондомісткість — у 1997 році (5,62 коп./грн) (табл. 2). Показники 1990 року (відповідно 27,10 коп./грн і 13,47 коп./грн) за весь період залишаються найвищими, а в 2004 році підсумкове скорочення становило близько 30 %. Зміни

[9] Розраховано за даними: Національні рахунки України за 2004 рік: Стат. зб. — К.: Державний комітет статистики України, 2006. — 327 с.

Таблиця 2. **Виробнича ефективність на одиницю продукції в Україні, коп./грн (у порівнянних цінах)**[10]

Рік	Зарплатомісткість	Фондомісткість	Прибутковість
1990	27,10	13,47	17,10
1991	25,71	13,27	25,38
1992	22,92	9,02	33,24
1993	16,22	8,64	40,81
1994	18,44	8,64	101,14
1995	20,34	7,05	25,18
1996	22,35	6,06	9,59
1997	22,56	5,62	9,96
1998	23,10	6,15	11,10
1999	21,68	6,33	14,97
2000	19,56	6,66	17,24
2001	18,99	7,14	18,44
2002	20,33	7,34	17,45
2003	19,90	8,62	17,85
2004	19,44	9,61	18,81

показників витрат праці й капіталу менш істотні, ніж "валового прибутку, змішаного доходу" на гривню виробленої продукції (прибутковості), яку отримували власники капіталу. За більш ніж 10-ти разових коливань (від 101,14 коп./грн у 1994-му до 9,59 у 1996 році) на кінець 2004-го прибутковість навіть перевищила своє початкове значення 1990 року.

Найменш стабільний у становленні української економіки період (1992—1996 роки) пов'язаний з масовим перерозподілом державної власності. Показові в цьому плані і темпи зміни аналізованих нами пропорцій: відносно помірні для витратних і стрибкоподібні — за доходами. На відсутність механізмів врівноваження доходів власників факторів у реаліях української дійсності вказує те, що позитивні темпи приросту ВВП (2000 рік) супроводжуються зростанням фондомісткості і зниженням зарплатомісткості виробництва продукції. Дослідження наслідків дії інституціональних засад розподілу доходів власникам кожної групи факторів і їх внеску у виробничий процес засвідчує наявність значних диспропорцій. Орієнтація розподільних функцій на зменшення експлуатації капіталу за зростання експлуатації праці сприяє екстенсивному характеру використання виробничих факторів, суперечить орієнтації на довгостроковий розвиток і є ознакою недосконалих фінансових механізмів розподілу.

Наведена методика визначення пропорцій витрат і доходів власників основних виробничих факторів дає змогу окреслити цільові орієнтири встановлення

[10] Розраховано за даними: Національні рахунки України за 2004 рік: Стат. зб. — К.: Державний комітет статистики України, 2006. — 327 с.

інституціональних засад удосконалення фінансових механізмів розподілу багатства в Україні. Повна сукупність можливих варіантів розв'язання проблематики пошуку шляхів виправлення існуючих диспропорцій становить значну кількість можливих сполучень обраних параметрів виконання розподільних функцій. Запровадження сучасних інформаційно-аналітичних технологій для врахування всіх альтернативних напрямів має враховувати також вплив релевантних чинників соціального й етнічно-спадкового характеру, що не може бути вичерпно висвітлене в межах цієї публікації. Диспропорції у системі розподілу результатів виробничої діяльності між власниками основних виробничих факторів можуть бути подолані за такими напрямами:

А. Приведення витратної пропорції до дохідної. Наприклад, за незмінного рівня заробітної плати збільшення інвестування в основний капітал (А. 1) або за незмінного інвестування зниження зарплатомісткості продукції шляхом підвищення продуктивності й інтенсивності праці (А. 2) (табл. 3).

Таблиця 3. **Врівноваження розподілу за рахунок витратної складової**

Варіант	Витрати власників факторів		Економічні наслідки
	"Праця"	"Капітал"	
А. 1	Незмінні	Зростають	Інтенсифікація виробництва за рахунок інвестування в майбутній розвиток
А. 2	Скорочення	Незмінні	Пригнічення економічного циклу відсутністю інвестиційної складової і згортанням ринкового попиту

Б. Приведення дохідної пропорції до витратної. При цьому також можна використовувати різні варіанти: за незмінної заробітної платні знизити валовий прибуток, змішаний дохід (Б. 1) або збільшити заробітну плату за незмінного прибутку, змішаного доходу (Б. 2) (табл. 4).

Таблиця 4. **Врівноваження розподілу за рахунок дохідної складової**

Варіант	Доходи власникам факторів		Економічні наслідки
	"Праця"	"Капітал"	
Б. 1	Зростають	Незмінні	Суперечить ринковим засадам господарювання
Б. 2	Незмінні	Скорочення	Збільшує фінансову базу вторинного розподілу

Системна оцінка наслідків від запровадження окреслених варіантів з позицій виробничих можливостей та економічної доцільності свідчить про їх нерівнозначність, а часом — і несумісність щодо практичної реалізації. У сформованих умовах для реалізації політики стимулювання економічної активності власників праці й капіталу потрібне комплексне інтегроване сполучення заходів щодо усунення дисбалансу як за витратами, так і за доходами.

Запровадження змін у фінансових механізмах розподілу відповідним чином відбивається на структурі формування валового внутрішнього продукту. Відповід-

но до попередніх офіційних даних ВВП України за категоріями доходу в 2005 році складали: на 47 % "оплата праці найманих працівників", на 39,5 % "валовий прибуток, змішаний дохід" і на 13,5 % "податки за винятком субсидій на виробництво та імпорт"[11]. Структурні пропорції ВВП (47:39,5:13,5) сформувалися під впливом фінансових механізмів і нормативно-правової бази, негативна дія яких призводить до виведення поза межі виробничої діяльності не лише прибутків, а й амортизаційних відрахувань, які за деякими видами виробничої діяльності значно перевищують валове нагромадження основного капіталу (сільське господарство)[12]. Вони не відповідають європейським стандартам, на чому наголошується у щорічному зверненні Президента України до Верховної Ради: "Низькими є показники, що характеризують частку заробітної плати у ВВП та собівартості продукції. Цей показник останніми роками становить менше 45 %, тоді як у країнах Європейського співтовариства — в середньому 65 %"[13]. Неврівноваженість розподілу витрат і доходів у структурі ВВП (табл. 1) та зниження показників ефективності виробничих факторів (табл. 2) супроводжується скороченням робочих місць, зубожінням значних верств населення, розшаруванням суспільства за доходами та посиленням соціальної напруженості, що потребує перегляду цільових орієнтирів удосконалення фінансового механізму розподілу.

Усунення дисбалансу за категоріями доходу в Україні за незмінної частки "оплати праці найманих працівників" передбачає удосконалення фінансових механізмів розподілу шляхом активізації вторинного розподілу. Це потребує інституційного стимулювання вкладання капіталу у витратну складову і скорочення дохідної частки цієї категорії власників збільшенням податкового навантаження на їх прибутки. Як видно з наведених варіантів (табл. 3 і 4), врівноваження розподілу за рахунок витратної (А. 1) і дохідної (Б. 2) складових власників капіталу дає можливість витрати на фактор праці і доходи цієї категорії власників залишити незмінними. Модель удосконалення фінансових механізмів розподілу в цьому разі може бути зорієнтована на відповідні структурні пропорції формування ВВП (наприклад: 47:10:43). Посилення податкової складової є не чим іншим, як перенесенням акценту у виконанні розподільних функцій на вторинний рівень, що наближає цю модель до умов системи державного управління в СРСР. Негативні наслідки спричинені дисбалансом витрат і доходів власників фактора "праця", долаються збільшенням надходжень до бюджету від власників фактора "капітал" та їх перерозподілом на по-

[11] Статистичний щорічник України за 2005 рік / Державний комітет статистики України: За ред. *О.Г. Осауленка*; Відп. за вип. *В.А. Головко*. — К.: Консультант. — 2006. — С. 35.

[12] *Попова В.В., Попов В.Ю.* Підсумки і напрями інвестиційної політики в Україні // Економіка України. — 2007. — № 5. — С. 32—39.

[13] Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році. — К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2005. — С. 88.

силення соціальної сфери (дотації, пенсії, доплати, пільги). Адміністративне втручання в дохідну частину на рівні вторинного розподілу, явні тенденції до якого спостерігаються останніми роками, є реакцією на недоліки фінансових механізмів у системі первинного розподілу.

Відповідно до наведених моделей врівноваження розподілу одним із варіантів усунення дисбалансу за категоріями доходу є запровадження регулювального впливу на первинний перерозподіл прибутку за незмінної ваги податків. Цей варіант передбачає збільшення оплати праці найманих працівників (Б. 1) за рахунок відповідного скорочення валового прибутку, змішаного доходу власників капіталу (Б. 2) (табл. 4). Початковим цільовим орієнтиром формування ВВП в цьому варіанті може бути обраний раптовий або покроковий перехід до європейських стандартів заробітної плати, наприклад 60 %. Дотримання таких настанов означає орієнтацію на відповідні пропорції структури валового внутрішнього продукту за категоріями доходу — 60:26,5:13,5.

Перевагою цього варіанта є акцентування фінансових механізмів інституційного впливу на первинний розподіл у межах підприємницького сектору економіки і дає можливість уникнути тяжіння до складної системи соціальної підтримки на рівні вторинного перерозподілу. Необхідність виконання цього положення відповідає вимогам чинного в Україні з 1996 року законодавства щодо дотримання соціальних стандартів Європейської соціальної хартії, за якою мінімальний рівень оплати праці має бути не менше 3 дол./год[14]. Орієнтація фінансових механізмів на підвищення оплати праці найманих працівників має на меті, окрім поліпшення добробуту населення, стимулювання загальної економічної активності, створення конкурентних умов взаємодії найманих працівників і роботодавців, розширення ринку кінцевого споживання. Аналогом дієвості цього варіанта цільових орієнтирів удосконалення фінансових механізмів розподілу є модель побудови “суспільства споживання” у США, практичні результати реалізації якої продемонстрували приклад неадміністративного стимулювання розвитку національної економіки.

Дослідження структури ВВП в Україні, здійснене шляхом модельного аналізу представлення структури розподілу витрат і доходів власників основних виробничих факторів, дає можливість зробити такі узагальнюючі висновки.

Динаміка пропорцій використання факторів у структурі ВВП (табл. 1) свідчить про наявність значних диспропорцій у системі розподілу багатства України. Позитивні зміни наближення до показників 1990 року не дають підстав для висновків про стабілізацію розподільних відносин через посилення неврівноваженого стану виробничої ефективності факторів праці й капіталу на одиницю продукції в частині зміни прибуткової складової (табл. 2). Скорочення зарплатомісткості

[14] *Папієв М.* Світовий досвід застосування соціальних стандартів // Економіка України. — 2004. — № 1. — С.4—5.

й фондомісткості виробленої продукції вказує на виведення поза межі господарської діяльності значної частки прибутків власників капіталу[15].

При обранні цільових орієнтирів удосконалення фінансових механізмів розподілу багатства в Україні необхідно враховувати, що існуючі пропорції не відповідають інтересам власників праці (падіння життєвого рівня переважної частки населення) і власників капіталу (занепад основних виробничих фондів). Аналітичне опрацювання наявних структурних пропорцій формування ВВП в Україні дає можливість твердити, що тяжіння до повернення жорсткого адміністрування зумовлене об'єктивним проявом дії недосконалих фінансових механізмів.

Удосконалення фінансових механізмів перерозподілу виробничих результатів потребує підкріплення відповідною нормативно-правовою базою за такими напрямами:

— регламентування мінімальної погодинної оплати найманих працівників;

— встановлення граничної межі прибутковості та рентабельності;

— спрямування амортизаційного законодавства на відновлення основних фондів;

— розроблення методик та інструкцій нарахування витрат на виробництво та реалізацію продукції з метою уніфікації та стандартизації кошторису.

Першочерговим моментом інституціональної стабілізації відносин власності в Україні є розробка теоретико-методологічних підходів до запровадження механізмів впливу на спрямування прибуткової структурної складової ВВП у розширення виробничого сектору економіки.

[15] *Попова В.В., Попов В.Ю.* Реалії і перспективи економічного зростання в Україні // Економіка України. — 2005. — № 6. — С.23—29.